

PEDAGOGIKA NAZARIYASIDA PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK KOMPETENTLIK HAQIDAGI ILMIY TUSHUNCHALAR

Sarsenbaev Ramazan Janabay uli

NMPI, tayanish doktoranti

ramazan.sarsenbaev@list.ru

ANNOTACIYA

Biz ushbu maqolamizda pedagogika nazariyasida kompetensiya, psixologik-pedagogik kompetentlik haqidagi ilmiy tushunchalar va olimlarning qarashlarini shuningdek, mavzuga doir fikr va mulohazalarni ilmiy nuqtai nazardan analiz qildik.

***Kalit soʻzlar:** taʼlim, pedagog, kasbiy faoliyat, komponentlik, kompetensiya.*

SCIENTIFIC CONCEPTS ABOUT PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL COMPETENCE IN THE PEDAGOGICAL THEORY

ABSTRACT

We have analyzed scientific concepts and scientists' views about competence in the pedagogical theory, psychological-pedagogical competence, as well as opinions and comments on the topic from a scientific point of view in this article.

***Keywords:** education, pedagogue, professional activity, component, competence.*

Bugungi kunda Oliy taʼlim tizimi jamiyatning muhim boʻgʻini hisoblanadi, chunki uning oldiga hayotning barcha sohalarining barqaror rivojlanishini taʼminlashga qaratilgan barkamol, mustaqil, masʼuliyatli yoshlarni tarbiyalashdek vazifa qoʻyilgan. Shu munosabat bilan, birinchi navbatda, oʻqituvchining kasbiy mahorati bilan bogʻliq boʻlgan taʼlim jarayonining sifati muammosi dolzarbdir.

Kasbiylik oʻqituvchining shaxsiyatini tavsiflovchi va kasbiy faoliyatni shakllantirishning yuqori darajasi mavjudligini koʻrsatadigan yuqori sifatli tizimli taʼlim sifatida murakkab tuzilishga ega va bir qator tarkibiy qismlarning mavjudligini nazarda tutadi. Birinchi komponent - oʻqitiladigan fan, uni oʻqitish metodikasi haqidagi bilimlar, shuningdek, inson psixologiyasi va pedagogikasi sohasidagi bilimlar. Ikkinchi komponent - bu koʻnikmalar, u pedagogik vazifani aniqlash, tahlil qilish va uni hal qilishning eng yaxshi usullarini topish qobiliyati. Uchinchi komponent - pedagogik faoliyatning oʻzini amalga oshirish jarayonida shakllanadigan va mustahkamlanadigan oʻqitish faoliyati koʻnikmalari.

O'qitiladigan fandan qat'i nazar, ta'lim muassasasi o'qituvchisi har kuni turli xil pedagogik vaziyatlar bilan shug'ullanishi va doimiy o'zgaruvchan sharoitlarda qaror qabul qilishi, o'zining pedagogik izlanishlari jarayonida topilgan me'yoriy, standart va nostandart harakatlarni uyg'unlashtirishi kerak. Shu bois, "professionallik" tushunchasini "kompetentlik" tushunchasi bilan birlikda ko'rib chiqish zarur. Kompetentsiya muammosi bir qator tadqiqotlarda (K.A.Abulxanova, I.A.Zimnyaya, N.V.Kuzmina, V.A.Slastenin va boshqalar) ko'rib chiqiladi va "Kasbiy kompetensiya" tushunchasi o'qituvchining malakasi va kasbiy mahorati darajasi, kasbiy faoliyatni o'zlashtirish jarayonida yuzaga keladigan shaxsning neoplazmasi, uning har bir tarkibiy qismisiz mavjud bo'la olmaydigan yagona integral tuzilma kórinishlarida namoyon bo'ladi.

"Psixologik-pedagogik kompetentsiya" tushunchasini shu nuqtai nazardan, "kasbiy kompetensiya" ning tarkibiy qismi sifatida ko'rish mumkin.

M.I.Lukyanova psixologik-pedagogik kompetensiyani uchta asosiy blokning o'zaro ta'siri sifatida ko'rish mumkin, deb hisoblaydi: psixologik-pedagogik savodxonlik; psixologik-pedagogik mahorat - o'qituvchining o'zaro munosabatlarni tashkil etishda o'z bilimlaridan foydalanish qobiliyati; kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy fazilatlar, ya'ni, mavjudligi pedagogik faoliyat jarayonining o'zidan "o'sadigan"lar va ajjirmaydiganlar. [1]

S.B.Seryakova o'qituvchining malakasini kasbiy va pedagogik faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan ko'p qirrali akmeologik sifatlar tizimini aks ettiruvchi psixologik-pedagogik hodisa, motivatsiya, iroda, qadriyat yo'nalishi, bilim, qobiliyatlar, ko'nikmalar kabi shaxsning ajralmas xususiyati sifatida belgilaydi. Psixologik-pedagogik kompetentsiyaning asosiy mezonlari, S.B.Seryakovaning fikricha, o'qituvchining pedagogik vaziyatlarni psixologik nuqtai nazardan mustaqil yechish ko'nikma va malakalaridir. Ta'lim jarayoni sifatini pasaytiradigan muammolarni psixologik-pedagogik tahlil qilish bizni odatda ijtimoiylashuv jarayoni kontekstida ko'rib chiqiladigan "ijtimoiy farovonlik" toifasiga olib keladi. Talabalarga nisbatan biz ijtimoiy farovonlik haqida umuman vaziyatdan yoki uning individual parametrlaridan qoniqish yoki norozilik ifodasi bo'lgan psixologik qulaylik yoki noqulaylik holati haqida gapirishimiz mumkin. Oliy ta'lim sharoitida talabalarning salbiy ijtimoiy farovonligini (yoki psixologik noqulayligini) boshidan kechirish natijalari: "o'z-o'zidan chekinish", o'qituvchi bilan muloqot qilish uchun hissiy istamaslik, va boshqalar. Bu o'z navbatida, ko'pincha o'quvchilarning ijtimoiy xulq-atvor normalari va qoidalarini doimiy, takroran buzish bilan tavsiflangan deviant xatti-harakatlariga sabab bo'ladi.

I.A.Zimnyaya kompetentsiyaga asoslangan yondashuv zarurligini asoslab, uchta asosiy sababni aniqlaydi:

- birinchidan, integratsiyaning umumevropa va jahon tendentsiyasi, Evropada ochiq oliy ta'lim tizimini yaratish jarayonlari, Rossiyaning Boloniya jarayoniga kirishi;

- ikkinchidan, ta'lim paradigmasining o'zgarishi, bilim, ko'nikma olishga yo'naltirilgan an'anaviy ta'lim o'rnini asosiy kompetensiyalarni shakllantirish va o'quvchi shaxsini rivojlantirishga qaratilgan shaxsga yo'naltirilgan ta'lim egallashi;

- uchinchidan, ilgari e'lon qilingan yondashuvlar (muammoli, tizimli, fanlararo va boshqalar), nazariy asoslash va amaliy tatbiq etish, ilmiy va o'quv-uslubiy hamjamiyat tomonidan ko'rib chiqildi va qabul qilindi, ammo direktivada belgilanmagan. Shu bilan birga, kompetensiyaga asoslangan yondashuvni joriy etish belgilangan. [2;29]

Shu bilan birga, ko'pincha "kompetentliklar" talaba o'zlashtirgan ma'lum shaxsiy manba sifatida qaraladi. T.A.Lopatuxin ta'kidlaganidek, Boloniya jarayonining rivojlanishi va ta'lim strategiyalariga asoslangan umumevropa kompetensiyalarini muhokama qilish munosabati bilan, "kompozitsiyalar ro'yxati"ni nazorat qilish va taqqoslash imkoniyatiga ega bo'lish uchun zarurat keskin tushunildi. Har bir talaba o'zining kompetensiya paradigmasini, shu jumladan, ma'lum bir kasbiy faoliyat uchun o'zgarmas bo'lgan kompetensiyalarni yaratishi kerak. "Kompetensiya" ko'pincha yuqori malaka va professionallik ifodasi sifatida qaraladi. [3;105-108]

"Kompetensiya" tushunchasini hisobga olgan holda, ko'pchilik mualliflar uni inson faoliyatining muayyan sohalar bilan bog'lashadi. Ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuv asoschilaridan biri shotland psixologi J.Ravendir [6]. Zamonaviy jamiyatda kompetensiyani tahlil qilib, turli mutaxassisliklar bo'yicha olingan natijalarni taqqoslagandan so'ng, u kompetensiyaning psixologik modelini ishlab chiqdi va kasbiy tabiatdan yuqori bo'lgan va har qanday faoliyatda talab qilinadigan kompetensiyalar to'plamini aniqladi. J.Ravening kompetensiya modeli ikki guruh omillarni o'z ichiga oladi: 1) xulq-atvorning muhim tomonlari (yutuqlar, hamkorlik, ta'sir); 2) samarali xulq-atvorning tarkibiy qismlari (kognitiv, affektiv, irodali).

S.B.Seryakova J.Raven [4] kontseptsiyasini tahlil qilar ekan, kompetensiyaning psixologik modelini amalga oshirish quyidagi vazifalarni hal etishini qayd etadi:

1. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv shaxsning kasbiy va shaxsiy hayoti o'rtasidagi munosabatlarni ta'minlaydi, bu shaxsning uyg'unlashuviga yordam beradi;

2. altruizm, vijdonlilik, xushmuomalalik, chidamlilik bilan ajralib turadigan kasb egasining fuqarolik (ijtimoiy) xulq-atvorining asosiga aylanadi;

3. strategik ustunlikni ta'minlaydi, chunki bilimlar foydalanish sari ortib boradi;

4. o'qituvchining pozitsiyasini didaktikdan repetitorlikka o'zgartirish, o'qituvchiga quyidagilarga imkon bering: o'quvchilarning qadriyatlariga e'tibor qaratish, ularni o'zgartirishga harakat qilishdan oldin ularning individual qadriyatlarini aniqlash va hurmat qilish qobiliyatiga; turli o'quvchilarda bir xil kompetensiyalarni shakllantirish uchun qo'llanilayotganidan farq qiluvchi pedagogik texnologiyalardan foydalanish; to'liq huquqli ta'lim faqat talabalarga turli xil qadriyatlar va shunga mos ravishda tanlash erkinligini hisobga olgan holda sezilarli darajada ko'proq imkoniyatlar taqdim etilgan taqdirdagina mumkin; ta'lim ma'nosini axborotdan qiymat-faoliyatga yo'naltirish, o'quvchilarda olingan ma'lumotlar asosida mustaqil harakat qilish uchun zarur bo'lgan motivatsiya va vakolatlarni shakllantirishni ta'minlaydi; kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan ta'lim o'qituvchining roliga sezilarli o'zgarishlarga olib keladi, ya'ni ma'lumotni og'zaki uzatish sifatida o'qitish kontsepsiyasidan rivojlanishni rag'batlantirish sifatida o'qitish kontsepsiyasiga o'tish;

5. Ushbu modelning ishlab chiqaruvchi komponenti - uzluksiz ta'limni hayot davomida shaxsiy pozitsiya sifatida rivojlantirish, bilim olish, unga muvofiq harakat qilish zarurati va qobiliyati, ya'ni. rivojlanayotgan muhitni yaratish va yashash. [5;321]

Shunday qilib, J. Raven kontsepsiyasi sifat jihatidan farq qiladigan ta'limga o'tish kontsepsiyasi bo'lib, uning maqsadi vakolatli shaxsni shakllantirish bo'lishi kerak.

Ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvga muvofiq o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi muammosini ko'rib chiqsak, shuni ta'kidlash kerakki, bu tushuncha odatda pedagogik faoliyatni amalga oshirishga nazariy va amaliy tayyorgarlikning birligi sifatida qaraladi.

Shunday qilib, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi, birinchi navbatda, psixologik, pedagogik va maxsus fanlarni o'rganish jarayonida qo'llaniladigan va ularning yuqori darajasi bilan belgilanadigan ushbu tarkibiy qismlarning sifatli birligini va yuqori darajada amalga oshirilishini anglatadi.

Tadqiqot N.V.Kuzmina, A.K.Markova, V.A.Slastenina va boshqa olimlar pedagogik faoliyat eng murakkab faoliyat turlaridan biri ekanligini isbotlab, mutaxassisdan nafaqat psixologik-pedagogik fanlar sohasidagi bilimlarni, balki rivojlangan pedagogik tafakkurni, pedagogik ishning ijodiy mohiyatini tushunishni, motivatsion faoliyatni talab qiladi va pedagogik faoliyatga qadriyat munosabati, uning asosi o'qituvchining shaxsiy fazilatlarini va talaba bilan o'zaro munosabat zarurati bilan belgilanadi.

O'qituvchining psixologik-pedagogik kompetensiyasi muammosini ta'limni modernizatsiya qilishning zamonaviy talablari nuqtai nazaridan ko'rib chiqsak, shuni

ta'kidlash kerakki, kompetentsiya tarkibi va uni kompetentsiyaga asoslangan yondashuv doirasida shakllantirish modelini ishlab chiqishda "kompetentlik" toifalari belgilovchi sifatida harakat qilishi kerak, ya'ni, olingan ta'lim natijasi talab qilinadigan kompetensiyalarning mavjudligi deb hisoblanishi kerak.

S.B.Seryakova, o'qituvchining psixologik-pedagogik kompetentsiyasining tuzilishi va mazmunini belgilab, Z.F.Esareva, N.V.Kuzmina, V.A.Slastenin besh asosiy komponentni ajratib turadi:

1. Motivatsion-qiyimatli komponent, jumladan, kasbiy jihatdan ahamiyatli ehtiyojlar, munosabatlar, qiziqishlar, istaklar va qadriyatlar tizimi.

2. Kognitiv komponent o'qituvchining psixologik-pedagogik kompetentsiyasi tarkibida insonning kognitiv sohasining asosiy xarakteristikasi bo'lib, muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat va o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan psixologiya va pedagogika bo'yicha ilmiy bilimlarni o'z ichiga oladi. o'qituvchining shaxsiyati.

3. Ijtimoiy-kommunikativ komponent ma'lum bir ijtimoiy-madaniy kontekstni hisobga olgan holda, kasbiy faoliyat jarayonida sub'ekt va sub'ektning o'zaro ta'sirini amalga oshirish zarurati va qobiliyatini o'z ichiga oladi; o'qituvchi va talabalar, hamkasblar, ota-onalar va jamoatchilik o'rtasida malakali munosabatlarni o'rnatish; individual va guruhli o'zaro munosabatlarni tashkil etishning kommunikativ madaniyatiga, ko'p millatli jamoada muloqot qilish madaniyatiga ega bo'lish; yoshlar submadaniyatining xususiyatlarini inobatga olgan holda turli yoshdagi guruhdagi tipik xulq-atvor reaksiyalarining namoyon bo'lishini hisobga olgan holda munosabatlarni o'rnatish qobiliyati.

4. Kasbiy-faoliyat komponenti o'z-o'zini boshqarish, qaror qabul qilish, adekvat va professional o'z-o'zini hurmat qilishdan oldin harakatning mumkin bo'lgan natijasini tasavvur qilish qobiliyati sifatida oldindan ko'rishni o'z ichiga oladi.

5. Refleksiv-tartibga soluvchi komponent sub'ektning o'zini va butun faoliyatini idrok etishi uchun asos sifatida qaraladi, aks ettirish asosida - vaziyatni bashorat qilish va qurish usullari va vositalarini o'zlashtirish, kerak bo'lganda - uni tartibga solish. S.B.Seryakova o'qituvchining psixologik-pedagogik kompetentsiyasining tuzilishini tahlil qilib, "psixologik-pedagogik kompetentsiya" tushunchasi integrativ ekanligini va tizim elementlarining mazmuni bilan emas, balki munosabatlarning tabiati bilan tavsiflanishini aniqlaydi. [5;212]

Shunday qilib, hozirgi vaqtda o'qituvchining kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan o'zgaruvchan talablar, xususan, psixologik-pedagogik tarkibiy qism nuqtai nazaridan, va shu bilan birga, o'qituvchilarning katta qismida psixologik-pedagogik kompetentsiyaning shakllanmaganligi uni shakllantirishga yangi yondashuvlarni

topish muammosi dolzarbdir. Pedagogik jarayonni amalga oshirishning muhim sharti sifatida o'qituvchining psixologik-pedagogik kompetentsiyasini shakllantirish muammosini ilgari surar ekan, shuni ta'kidlash kerakki, har bir o'quvchi ikki fan o'rtasidagi munosabatlarda to'liq sherik sifatida tan olinishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Лукьянова М.И. Развитие психолого-педагогической компетентности учителя. Дисс. ... к.п.н. М. 1996. 198 с.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. М: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 29 с.
3. Лопатухина Т.А. Психолого-педагогические основы формирования ключевых компетенций выпускника технического вуза. Русская речь в современном вузе: материалы второй международной научно- практической интернет-конференции 1 октября-1 декабря 2005 г. Орёл: ОрелГТУ, 2006. С. 105-108.
4. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. Пер. с англ. М., «Когито- Центр», 2002.396 с.
5. Серякова С.Б. Психолого-педагогическая компетентность педагога дополнительного образования. Монография. М.: МПГУ, 2005. 321 с.